

ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ СОНЯШНИКУ В УКРАЇНІ

І.В. Чехова,

*кандидат
економічних
наук*

*Інститут
олійних
культур НААН*

Мета. Здійснити аналіз показників виробництва та споживання соняшнику, його цінових позицій на вітчизняному аграрному ринку, окреслити перспективи розвитку ринку соняшнику в Україні. **Методи.** Економіко-статистичний, графічний, порівняльний, теоретичного узагальнення. **Результати.** Наведено аналіз показників виробництва та споживання соняшнику на вітчизняному аграрному ринку за природно-кліматичними зонами, областями та категоріями господарств. **Висновки.** Стабільний попит з боку переробної галузі та висока ціна на готову продукцію є мотивувальним фактором щодо подальшого розширення меж вітчизняного ринку соняшнику.

Ключові слова: виробництво соняшнику, ринок соняшнику, напрями споживання соняшнику, продукти переробки, мінімальні та максимальні ціни на соняшник.

Постановка проблеми. Україна — світовий лідер з переробки соняшнику і виробництва олії, а вітчизняна оліє-жирова галузь демонструє позитивну динаміку виробництва і розвитку навіть у кризовий період. Основною олійною культурою на вітчизняному аграрному ринку є соняшник, частка якого в загальному обсязі виробництва олійних культур за останні 5 років становить близько 70%. Соняшник — найрентабельніша культура серед інших олійних культур. Однак в останні роки показник рентабельності його вирощування планомірно знижується (з 57% у 2011 р. до 28,5% у 2013 р.) унаслідок зростання собівартості виробництва культури, зниження ціни на товарну продукцію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвитку і функціонуванню аграрного ринку присвячено праці відомих учених економістів В.Я. Месель-Веселяка, Ю.О. Лупенка [5], Ю.Я. Лузана [2]. Цінові тенденції на аграрному ринку були предметом досліджень вітчизняних учених: П.Т. Саблука [4],

О.М. Шпичака [9], Л.О. Шкварчука [8]. Аналіз ринку соняшнику наведено в наукових публікаціях О. Тартаковського [6], В.К. Пузіка [3]. Нові дослідження спеціалізованих аграрних ринків, зокрема вітчизняного ринку соняшнику, дають змогу визначити перспективи його розвитку.

Мета досліджень — здійснити аналіз показників виробництва та споживання соняшнику, його цінових позицій на вітчизняному аграрному ринку, визначити перспективи розвитку ринку соняшнику в Україні.

Методи досліджень. Економіко-статистичний, графічний, порівняльний, теоретичного узагальнення.

Результати досліджень. Виробництво соняшнику в Україні впродовж 2009–2013 рр. зросло на 4686,5 тис. т., або на 73,6% за рахунок розширення посівних площ на 897,1 тис. га, або 21,4%, збільшення продуктивності з 1 га посівів на 6,5 ц, або на 42,8%.

Відзначимо, що позитивна динаміка виробничих показників соняшнику спостерігається в усіх природно-кліматичних зонах України.

1. Динаміка виробництва соняшнику в Україні (2009 – 2013 рр.)*

Природно-кліматична зона	2009	2010	2011	2012	2013	Зміни, %
<i>Валовий збір, тис. т</i>						
Степ	4446,4	4612,2	5849,8	5304,4	6924,3	155,7
Лісостеп	1862,8	2060,8	2598,6	2763,9	3681,6	197,6
Полісся	54,8	98,5	223,1	318,8	444,5	811,1
В Україні	6364,0	6771,5	8670,5	8387,1	11050,5	173,6
<i>Урожайність, ц/га</i>						
Степ	12,8	13,9	16,2	13,8	18,4	143,7
Лісостеп	17,0	14,8	18,1	19,7	23,6	138,8
Полісся	13,8	13,5	16,5	16,7	19,0	137,8
В Україні	15,2	15,0	18,4	16,5	21,7	142,8
<i>Площа, тис. га</i>						
Степ	3225,5	3284,7	3419,4	3711,3	3584,4	111,1
Лісостеп	932,5	1176,1	1172,0	1206,5	1296,3	139,0
Полісся	35,0	65,0	125,2	163,9	209,4	598,3
В Україні	4193,0	4525,8	4716,6	5081,7	5090,1	121,4

* За даними Державної служби статистики (для табл. 1 – 3).

Але найбільше зростання відбувається в зоні Степу, де традиційно для країни зосереджено основні посіви цієї культури (до 71% в загальній структурі площ) і переробні потужності з виготовлення олії. Водночас найбільший приріст площ посіву соняшнику (майже у 6 разів) відзначено в зоні Полісся (з 35 тис. га у 2009 р. до 209,4 тис. га у 2013 р.). Відповідного зростання у 8 разів набули і валові збори в цій зоні (з 54,8 тис. т у 2009 р. до 444,5 тис. т) (табл. 1).

Тенденція до перевищення середнього рівня врожайності соняшнику по країні

простежується в зоні Лісостепу (до 23,6 ц/га). Так, виробники соняшнику в лісостеповій зоні збирають його врожай на 2 – 2,5 ц/га вищий, ніж в інших природно-кліматичних зонах.

Справжнім досягненням за цей період є зростання середнього рівня врожайності по країні до 21,7 ц/га у 2013 р. проти 15,2 ц/га у 2009 р., що свідчить про зрушення процесів інтенсифікації у виробництві цієї культури. Водночас зазначимо, що показники продуктивності є недостатніми щодо потенціалу

2. Виробництво соняшнику в Україні за областями, тис. т

Область	Рік			Темпи зростання	
	2011	2012	2013	%	+, –
Кіровоградська	918,2	908,1	1226,6	133,6	308,4
Дніпропетровська	1034,5	802,9	1171,6	113,3	137,1
Харківська	913,0	878,8	1117,2	122,4	204,2
Миколаївська	632,3	692,6	939,7	148,6	307,4
Запорізька	1004,2	750,1	921,8	91,8	– 82,4
Донецька	776,7	741,8	778,6	100,3	1,9
Одеська	430,8	480,9	777,0	180,4	346,2
Полтавська	543,0	552,7	729,1	134,3	186,1
Луганська	578,7	558,4	636,8	110,0	58,1
Вінницька	289,0	346,6	506,1	175,1	217,1
Інші	1549,6	1674,2	2232,9	144,1	683,3
В Україні	8670,0	8387,1	11037,4	127,3	2367,0

3. Виробництво соняшнику в Україні за категоріями господарств, тис. га

Категорії господарств	Рік					Зміни, %
	2009	2010	2011	2012	2013	
Сільськогосподарські підприємства	5177,4	5585,6	7288,8	7131,1	9445,8	182,5
Питома вага, %	81,4	82,5	84,1	85,0	85,5	+4,1
Господарства населення	1186,6	1185,9	1381,7	1256,0	1605,0	135,3
Питома вага, %	18,6	17,5	15,9	15,0	14,5	-4,1

насіння олійних культур і досягнень сучасної селекції. Так, потенційна врожайність сучасних вітчизняних гібридів соняшнику становить 26 – 28 ц/га, іноземних — 40 – 50 ц/га [7]. Отже, середній рівень урожайності соняшнику в практичному використанні менший за потенційний на 15 – 43%.

Виробництво соняшнику за досліджуваний період збільшилося за рахунок розширення посівів у Миколаївській обл. на 55,5 тис. га, або на 15%, Кіровоградській — на 42,4 тис. га, або на 9%, Дніпропетровській — на 23 тис. га, або на 5%. Найвищі темпи зростання виробництва соняшнику відзначено в таких областях: Одеській — на 346,2 тис. т, або на 80,4%, Кіровоградській — на 308,4 тис. т, або на 33%, Миколаївській — на 307,4 тис. т, або на 48,6% (табл. 2).

Зміни відбулися в трійці лідерів серед областей, що спеціалізуються на вирощуванні соняшнику. Якщо у 2011 р. на 1-му місці була Дніпропетровська обл. з показником 1034,5 тис. т валового збору, 2-му — Запорізька (1004,2 тис. т), 3-му — Кіровоградська (918,2 тис. т), то за результатами 2013 р. лідером стала Кіровоградська обл. (1226,6 тис. т), на 2- та 3-му місцях — Дніпропетровська (1171,6 тис. т) і Харківська області (1117,2 тис. т).

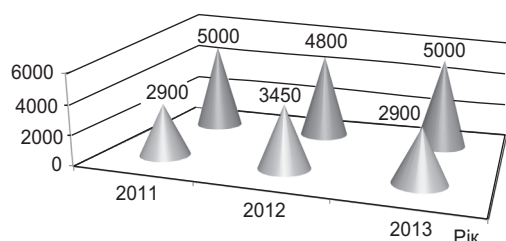
Позитивні результати в зазначених областях є наслідком процесів інтенсифікації виробництва соняшнику, оскільки збільшення валових зборів відбулося за рахунок вищого за середній рівень в Україні рівня врожайності. Так, у 2013 р. в Кіровоградській обл. врожайність соняшнику становила 24,2 ц/га, Дніпропетровській — 22,7, Харківській — 28,6 ц/га. Однак області — лідери з виробництва соняшнику, не є лідерами за показником продуктивності. Так, 1-ше місце за врожайністю соняшнику в Україні займає Черкаська обл. (31,1 ц/га), 2-ге — Вінницька (30,4 ц/га), 3-тє — Полтавська обл. (29,2 ц/га).

Виробництво соняшнику в Україні зосереджено переважно в сільськогосподарських підприємствах. Так, понад 9,5 млн т, або 85% загального обсягу соняшнику в Україні виробляється сільськогосподарськими підприємствами, 1,6 млн т, або 15% — господарствами населення. Водночас останніми роками відбувається скорочення частки виробництва в господарствах населення (– 4,1%) на користь частки виробництва сільськогосподарських підприємств (+4,1) (табл. 3).

Розподіл, який склався між суб'єктами господарювання, можна пояснити тим, що ефективність вирощування соняшнику залежить від виконання комплексу агротехнологічних заходів, які потребують наявності спеціалізованої сільськогосподарської техніки з виробництва і доробки товарного насіння, значних виробничих витрат на насіння, добрива, засоби захисту рослин. Забезпечити відповідний комплекс на високому рівні дрібним товаровиробникам (фермерам) досить складно через обмежену кількість техніки або її відсутність у власному розпорядженні та незначний обсяг фінансових ресурсів. Рівень урожайності за категоріями господарств також свідчить про вищий рівень ефективності виробництва соняшнику в категорії сільгосппідприємств — 21,7 ц/га у 2013 р. проти 16,8 ц/га в категорії господарств населення.

Цінові позиції на товарний соняшник на аграрному ринку впродовж останніх 3-х років становлять 2900 – 5000 грн/т, різкого спаду ринкової ціни не зафіксовано. Коливання цін протягом сезону зумовлено сезонністю, обсягом пропозиції та якістю насіння соняшнику товарного на ринку, намірами і деклараціями великих суб'єктів ринку соняшнику і передусім переробників, ціновою політикою на внутрішньому аграрному ринку тощо (рисунк).

Побічні продукти переробки насіння соняшнику — макуха під час пресування і шрот за екстрагування (близько 35% від маси

Цінові позиції на ринку соняшнику у 2011 – 2013 рр., грн/т (за даними ІА «АПК-інформ»):
 ■ — мінімум; ■ — максимум

насіння) — є цінними концентрованими кормами для худоби. Шрот і макуха — важливі компоненти у виробництві різних комбікормів для тварин і птахів.

Структуру напрямів споживання соняшнику сформовано так, що основну частку виробленого насіння спрямовано на виготовлення соняшникової олії — від 96,7% у 2011 р. до 99,3% у 2013 р., незначну частку (до 0,3%) становило насіння. Експорт щороку зменшувався і на кінець 2013 р. становив 0,4% проти 3,0% у 2011 р. від загального обсягу споживання культури.

Обсяги переробки соняшнику на олію за останні 3 роки зросли з 8,9 млн т до 10,4 млн т, що є рекордним показником у вітчизняній оліє-жировій галузі. Експорт соняшнику скоротився на 83% (з 282 тис. т у 2011 р. до 50 тис. т у 2013 р.) за рахунок дієвого механізму захисту у вигляді вивізного мита в розмірі 10%. Стабільним є напрям споживання насіння на рівні 26 тис. т на рік (табл. 4).

Соняшник — основа вітчизняного оліє-жирового переробного комплексу, оскільки його насіння порівняно з іншими олійними культурами дає найбільше олії з одиниці

площі. Соняшникова олія має широке застосування як продукт харчування в натуральному вигляді. Її використовують у кулінарії, хлібопекарській галузі, при виготовленні лаків, фарб, стеарину, лінолеуму, електроарматури, клейонки, водонепроникних тканин тощо.

Україна є лідером з виробництва соняшникової олії у світі. У 2013/14 МР вироблено 4,7 млн т соняшникової олії. Основні потужності з переробки соняшнику на олію зосереджено в зоні основного виробництва. Так, у Кіровоградській обл. вироблено 7,6 млн т олії соняшникової, Запорізькій — 5,9, Донецькій — 3,9, Одеській обл. — 3,6 млн т. До п'ятірки найбільших у поточному році ввійшли такі підприємства-переробники соняшникової олії: «Креатив» (Кіровоградська обл.) — потужність — 3 т/добу, Запорізький ОЖК (Запорізька обл.) — 2,5, Вінницький ОЕЗ (Вінницька обл.) — 2,2, Пологівський ОЕЗ (Запорізька обл.) — 2,0, Українська Чорноморська Індустрія (Одеська обл.) — 2 т/добу.

На світовий ринок з України буде експортовано 4,2 млн т соняшникової олії. Основні імпортери — Індія (1160 тис. т, або 37%), Китай (483 тис. т, або 15%) [1]. Значні обсяги її експорту можна пояснити невеликим обсягом внутрішнього споживання соняшникової олії (до 0,5 млн т), тому експерти прогнозують і подальше нарощування потужностей з переробки соняшнику в Кіровоградській, Одеській і Харківській областях.

За переробки насіння, окрім олії, одержують макуху або шрот. Стандартна макуха містить 38 – 42% перетравного протеїну, 20 – 22% безазотистих екстрактивних речовин, 6 – 7% жиру, 14% клітковини, 6,8% золи, багато мінеральних солей. За поживністю 100 кг

4. Динаміка споживання основних олійних культур в Україні (2011 – 2013 рр.)*

Напря́м споживання	Структура, %						Темпи зростання	
	Рік							
	2011	2012	2013	2011	2012	2013	%	+, –
Переробка на олію, тис. т	8961	8400	10400	96,7	98,0	99,3	116,1	+1439
Насіння, тис. т	26	27	26	0,3	0,3	0,3	100,0	0
Експорт, тис. т	282	150	50	3,0	1,7	0,4	17,8	–232
Усього	9269	8577	10476	100,0	100,0	100,0	113,0	1207,0
*За даними ІА «АПК-інформ».								

*За даними ІА «АПК-інформ».

макухи відповідають 109 к.од. Шрот містить близько 33 – 34% перетравного протеїну, 3% жиру, 100 кг його відповідають 102 к.од.

Шрот і макуха сприяють зменшенню витрат кормів на одиницю тваринницької продукції, зниженню її собівартості, зростанню конкурентоспроможності в умовах ринкової системи господарювання.

Соняшниковий шрот, переважно використовується на корм худобі, також активно експортується українськими трейдерами. Так, у 2013/2014 МР вироблено 4,5 млн т соняшникового шроту, з яких на експорт спрямовано 3,4 млн т. Основні покупці українського соняшникового шроту — Франція (19%), Білорусь (16%), Польща (13%) [1].

Висновки

Головні переваги соняшнику на аграрному ринку — ліквідність готової продукції, стабільний попит, високий рівень цін на внутрішньому ринку. Зростання виробництва соняшнику впродовж останніх років зумовлено розвитком переробних потужностей олійної сировини та стабільним попитом на соняшникову олію нерафіновану європейських покупців.

Відносна стабільність і незначні коливання протягом року ринкової ціни на основні олійні культури однозначно є головним фактором щодо майбутніх перспектив їх

вирощування. Попит на соняшник в Україні й надалі збільшуватиметься насамперед з боку вітчизняних переробників оліє-жирової галузі.

Ринок соняшнику в Україні збалансований у межах суб'єктів і основних параметрів, не демонструє значних темпів зростання, орієнтований на вітчизняний оліє-жировий переробний комплекс (виробництво нерафінованої олії) з подальшим експортом. Він характеризується стабільними виробничими і ціновими показниками, прогнозований, з розвинутою інфраструктурою.

Бібліографія

1. Гноевец С. Итоги сезона для украинского рынка подсолнечника и продуктов переработки. Девиз неизменный — выше, дальше, больше! / С. Гноевец // АПК-информ. — 2014. — № 3. — С. 28–34.
2. Лузан Ю.Я. Формування наукової парадигми сучасного розвитку аграрного сектору України / Ю.Я. Лузан // Економіка АПК. — 2011. — № 7. — С. 22 – 29.
3. Пузік В.К. Стан і перспективи вирощування та формування ринку соняшнику в Україні / В.К. Пузік, В.М. Петров, Я.В. Бабарика // Посібник українського хлібороба. — 2014. — № 2. — С. 46 – 50.
4. Саблук П.Т. Ціноутворення в період ринкового реформування АПК: монографія / П.Т. Саблук. — К.: ННЦ «ІАЕ», 2006. — 440 с.
5. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року; за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: ННЦ «ІАЕ», 2012. — 218 с.
6. Тартаковський О. Олійна культура № 1 / О. Тартаковський // Аграрний тиждень. — 2014. — № 13 (286).
7. Чехова І.В. Основні тенденції розвитку ринку олійних культур в Україні / І.В. Чехова, С.А. Чехов // Наук.-практ. зб. «Продуктивність агропромислового виробництва» НДІ «Укراгропромпродуктивність». — 2014. — № 25. — С. 49 – 53.
8. Шкварчук Л.О. Цінові тенденції на продовольчому ринку України / Л.О. Шкварчук // Економіка АПК. — 2010. — № 7. — С. 57 – 63.
9. Шпичак О.М. Ціна і ціноутворення на агропродовольчу продукцію: навч. посіб. / О.М. Шпичак, О.В. Бондар. — К.: ННЦ «ІАЕ», 2009. — 238 с.
10. Bondarevska K. State regulation as a factor of sustainable economic development // MEST Journal. — 2014. — V. 2, № 2. — P. 23 – 31.
11. Platonova A. Ukrainian market of sunflower seed — threats and prospects [Електр. ресурс]. — Режим доступу: <http://www.apk-inform.com/en/exclusive/topis/1014389#.Vlbtfcck12M8>

Надійшла 17.10.2014.